

1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი

1728 წელს ოსმალთა ხელისუფალთა მიერ შედგენილი ფისკალური დოკუმენტი – „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ – საქართველოს ისტორიისათვის მეტად მნიშვნელოვანი წყაროა. იგი საინტერესოა საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, ლინგვისტური, ონომასტიკური, ისტორიული გეოგრაფიის და სხვა მრავალი საკითხის შესასწავლად. 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ ინახება სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივში. პირველად მას აკად. ს. ჯიქიამ მიაქცია ყურადღება, მას შემდეგ, რაც მისი მიკროფირები 1969 წელს იქნა მიღებული. მან შეძლო მეტად რთული ადგილების ამოკითხვა.

დავთარი შედგება ორი ტომისგან. იგი მოიცავს აღმოსავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს – ქვემო ქართლს. დავთრის შესწავლა-გაანალიზება და გამოქვეყნება უთუოდ დიდ სამსახურს გაუწევს აღნიშნული რეგიონის წარსულით დაინტერესებულ მკვლევართ.

პირველ გვერდზე მოცემულია სულთნის თულრა შემდეგი წარწერით: „სულთან აჰმედ ხანი მუსტაფა ხანის ძე, მუდამ გამარჯვებული“. იგულისხმება ოსმალეთის სულთანი აჰმედ III (1703-1730).

დავთრის პირველ ტომს ახლავს ვაკუფ-ნამეს სრული ტექსტი, რომელიც გაცემულია: „ქალაქ თბილისში, უმაღლესი სამეუფო კარის იანიჩართა ოჯახის ალა ვექილის, დიდებული ჰასკი ელ ჰაჯ ალი ალას მიერ ვაკუფის კანუნ-ნამეს სახით“.

ვაკუფ-ნამეს სრული ტექსტი უცნობი იყო ქართულ ოსმანისტიკაში. აქამდე ვიცოდით საქართველოში ვაკუფების არსებობა თბილისში, გორსა და თრიალეთში. სხვაგან ვაკუფების არსებობა არ იყო ცნობილი. თბილისის დავთარში კი ფართოდაა წარმოდგენილი საქართველოში სავაკუფო მეურნეობები. ამ ვაკუფ-ნამეს მიხედვით, ბევრი საკითხის დაზუსტება შეიძლება. ეს დოკუმენტი ეხება XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედში თბილისის ვილაიეთში არსებულ ვაკუფ-ნამეს, საიდანაც ნათლად ვხედავთ თბილისის ვილაიეთში გამოყოფილ სავაკუფო მამულებს, ადგილობრივ მკვიდრთა გამუსლიმების პროცესს და ვაკუფების გავრცელების არეალს თბილისის ვილაიეთში.

აღსანიშნავია, რომ ოსმალთა სარდალი მუსტაფა ლალა-ფაშა, რომელმაც დალაშქრა მთელი ამიერკავკასია, სამცხეში ფლობდა უამრავ მამულს. XVI საუკუნის 70-იანი წლების ერთ-ერთი დოკუმენტი შეიცავს ცნობებს მუსტაფა ლალა-ფაშას მიერ დაკავებულ ტერიტორიებზე ვაკუფების გავრცელების შესახებ. ამ დოკუმენტით აშკარა ხდება, თუ როგორ ხდებოდა ქართული პროვინციების ისლამიზაცია და სავაკუფო მფლობელობაში გადასვლა. მთელი სამხრეთი საქართველო მოფენილი იყო სავაკუფო სამფლობელოებით, სადაც მხოლოდ მუსლიმური სამართალი მოქმედებდა.

ქართლში ოსმალების მმართველობის დამყარებიდან, რამდენიმე წლის შემდეგ, მთელს თბილისის შემოგარენში ახლომახლო ტერიტორიებზე ძალიან ყოფილა გავრცელებული სავაკუფო მიწისმფლობელობა. ვაკუფების მფლობელნი იყვნენ ცალკეული მეჩეთის განმგებლები და სხვა მუსლიმი პირები, მათი შემოსავალი

საკმაოდ დიდი იყო. თბილისის დავთრის პირველი ტომის მნიშვნელოვანი ნაწილი უკავია ვაკუფების მფლობელებს, რომლებიც წარმატებით ახორციელებენ თავიანთ განმგებლობას ქართულ მიწებზე, ამჯერად ეს მიწები მუსლიმური მეჩეთების მფლობელობაშია, ხოლო მათი მესვეურები, რა თქმა უნდა, მუსლიმები არიან, მუსლიმურ ადათ-წესებს ადავლენენ და ქადაგებენ მხოლოდ მუსლიმებისათვის.

თბილისის დავთრის პირველი 10 გვერდი უკავია სარჩევს. ვრცელი სარჩევის შემდეგ დავთარი იწყება თბილისის ციხის რაბათის აღწერით, რომელსაც მოსდევს შემდეგი ეკლესიები: ფეთხანის, საჰაკის, ნორაშენის, კართაკის, ჯიგრაშენის, სუთინშაჰის, ანჩისხატის, ვანქის, ამოს.

ამ ეკლესიების გარშემო ძირითადად ქართველები და სომხები ცხოვრობენ. იშვიათად არიან ებრაელები და თურქები.

1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, თბილისი მრავალი ეკლესია-მეჩეთითაა გარემოცული, რომლის მოსახლეობას გარკვეული დავალებების შესრულება აკისრია.

აქვეა თვით თბილისის ე.წ. მუქათაას, ე.ი. კერძო საკუთრებაში არსებული მიწის ნაკვეთი, რომელზეც შეწერილია არაერთი გადასახადი: ბაჟი, ზომა-წონის ერთეულებზე, სასწორზე, ასევე გათვალისწინებული იყო გადასახადი თამბაქოზე, ხილზე, ბაზარზე გასაყიდ საქონელზე, კერძოდ, ცხენზე, ტყვე ქალ-ვაჟზე, ასევე გადასახადი დაწესებული იყო კრამიტის სახლებზე, კერძო საკუთრებაში მყოფ სავაკუფო ჯამეებზე, მტკვარზე დაჭერილ თევზზე, ბალ-ვენახებზე, რომლებიც გაშენებული იყო სახელმწიფოს ტერიტორიაზე, მდინარეებზე აგებულ წისქვილებზე, იმისდა მიხედვით, თუ რამდენთელიანი წისქვილი იყო. ასევე არ იყო მივიწყებული ზარაფხანები - ფულის საჭრელი დაწესებულებები.

დავთარში საგანგებოდაა ჩამოთვლილი ყველა ის გადასახადი, რომელიც თბილისის მირმირანს ემართა. კერძოდ, თბილისის მირმირანის ხასი - ისფენჯის გამოსაღები თვით თბილისზე 440760 ახჩა. სუბაშილიქი თბილისის ხასზე იხდის 12000 ახჩას. დიდებული ვეზირი ისჰაკ ფაშა შერიფის მუთეველისაგან იღებდა ყოველწლიურად 3000 ახჩას. თბილისის მირმირანი თავისი ხასიდან შემოსავლის სახით იღებდა ბაღიჰავას თიმარებისაგან - თბილისის ლივასაგან, სომხითის, აღჩა ყალას, კაზახის, გორის, ზემო და ქვემო ქართლის, სხვა სამეუფეო ხასებისაგან, ხასი მირლივასაგან, ზიამეთების, ვაკუფებისა და სულთნის სიძის ხასიდან შემოსავალს იღებდა ყოველწლიურად 60000 ახჩას, თბილისის ხასიდან ბეითალმალს იღებდა 12000 ახჩას. იყო ბაჟებიც დაწესებული.

ასევე აიღებოდა დამლის გამოსაღები თითოეული ოყადან ოთხ-ოთხი ახჩა, თითოეულ ცხვარზე ყოველი ოყადან - 2-2 ახჩა. ხასის მირმირანს აძლევდნენ 14000 ახჩას.

დავთრის მიხედვით დიდუბის საერთო შემოსავალი შეადგენს 54820 ახჩას. ჩამოთვლილია სხვადასხვა თანამდებობის პირები, რომელთა დღიური შემოსავალი იყო 299 ახჩა. მთელი წლისა კი 106440.

ასევე აღწერილია ერთ-ერთი ჯამეს შემოსავალი, გათვალისწინებულია ჯამეზე შეწერილი ყოველგვარი გადასახადი, დაანგარიშებულია მისი ყველანაირი შემოსავალ-გასავალი. დაჯამებულია საერთო თანხა. მომდევნო გვერდებზე საუბარია ჯამეს

მსახურთა საქმიანობაზე, მათ შემოსავალზე და თანამდებობრივ იერარქიაზე. ჩამოთვლილია გადასახადთა ოდენობანი, როგორც დღიური სარჩოს სახით, ასევე მთელი წლის შემოსავლის ოდენობაზეც.

შემდეგ გვერდებზე ჩამოთვლილია სოფლები: ნისაკური, შავერდი, გუნდა, ქარისი, ნავთლული, ბაკალ ქენდი, არაშენდა, ჩულურეთი. თითოეულ სოფელზე შეწერილია გარკვეული რაოდენობის გადასახადი, აქვეა მთელი სერია გადასახადებისა, რომელთა საერთო ჯამია 4000 ახჩა. ამ გადასახადთა რიცხვში შედის გადასახადი ცხვარზე, თაფუ-ი ზემინ, დეშთიბანი, ოშრი ბალათ, რესმი გოვარე, რესმი არუსანე, რესმი ასიაბ, ნისფი ბადიჰავა და სხვა.

საუბარია სოფ. დიდუბეზე, რომელიც ექვემდებარება ჰალაბირს, მასში გაერთიანებულია 32 კომლი. სავაკუფო მიწების დღიური შემოსავალია 250 ახჩა. დიდუბის მოსახლეობის მთელი შემადგენლობა იხდის ყველა გადასახადს. მოსახლეობა თითქმის მთლიანად ქართულია. შემდეგ დახასიათებულია ავლაბრის რაბათი, რომელშიც გაერთიანებულია 76 კომლი, მოსახლეობა ძირითადად ქართულია. რაბათის მოსახლეობა იხდის ისფენჯისა და სხვა გადასახადებს საერთო რაოდენობით - 15000 ახჩა.

შემდეგ აღწერილია სავაკუფო მედრესე, მასში მოღვაწე პირთა საქმიანობა. დაჯამებულია ყველა გადასახადი და მათი ხელფასების ოდენობა. ამ მხრივ საინტერესოა მედრესეში მომუშავე პირთა თანამდებობები და მათი საქმიანობა.

შემდეგ აღწერილია გორის ლივა. პირველად განხილულია სისის, ე.ი. საციციანოს ნაჰიე, ციციშვილების სამფლობელო, საუბარია სოფელ სახდითზე. მასში რეგისტრირებულია 51 კომლი. ამ სოფელში არის სახასო, სავაკუფო და ცარიელი მიწებიც. ამ სოფლის მოსახლეობა იხდის ყველა გადასახადს. გადასახადთა საერთო ჯამია 25560 ახჩა.

მომდევნო სოფელია სათალ-კამი, რომელიც ცარიელია მოსახლეობისაგან. სოფელი ძეგვის შემადგენლობაში გაერთიანებულია 55 კომლი. სოფელი იხდის ყველა გადასახადს. გადასახადთა საერთო ჯამია 32030 ახჩა. სოფელ სასხორში გაერთიანებულია 43 კომლი. სოფელი იხდის 18190 ახჩას. დავთარში არაა რეგისტრირებული არცერთი ქართული გადასახადი. აშკარად ჩანს, რომ თბილისის ვილაიეთის დავთარი მხოლოდ ოსმალური გადასახადების შესახებ იძლევა ცნობებს.

საციციანოს ექვემდებარება ასევე სოფელი კულალეთი. მასში შედის 94 კომლი. მთელი მოსახლეობა იხდის მხოლოდ საოსმალო გადასახადს, რომლის საერთო ჯამია 35730 ახჩა. საციციანოში არის მოსახლეობისაგან ცარიელი სოფლებიც. ასეთი სოფლებია ქვედა ხანდაკი და ქესურნისი, მათზეც შეწერილია გადასახადები.

დავთარში ასევე დასახლებულია სოფლები აზანი, ზანადიქი, ბუასიქი, ბაკურისი, მითახი, ერთაწმინდა, ახალქალაქი, გომი, ხანდაკი, აბანო, ყარა ალაჯი, ფიტარეთი, სასირეთი, ხიდისთავი, ქვახვრელი. არის აგრეთვე ებრაელთა უბნები, გრაკალი, ბნავისი, თხილნარა, ქარელი, აგარა, ბოსლეთი, ერკნეთი და სხვა მრავალი. სულ 132 სოფელი. მათგან ზოგიერთი ცარიელია მოსახლეობისაგან, ჩანს, რომ საციციანო საკმაოდ მოზრდილი ტერიტორიაა.

საციციანოს მოსდევს პეტრეს რაიონი. ამ რაიონში გაერთიანებულია 41 სოფელი. თითოეულ სოფელზე შეწერილია გარკვეული რაოდენობის გადასახადი, რომელსაც

ადგილობრივი მოსახლეობა იხდის. მოსახლეობა მთლიანად ქართულია. გადასახადთა საერთო ოდენობა შეადგენს 40360 ახჩას. ამ რაიონის სოფლის მეკვიდრნი ისევე იხდიან ყველა ოსმალურ გადასახადს, როგორც სხვა სოფლების მეკვიდრნი, ჩანს, რომ ოსმალებმა თავიანთი 5-6 წლიანი ბატონობის პერიოდში შეძლეს ოსმალური სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის დამკვიდრება. პეტრეს რაიონში შედის ისეთი სოფლები, როგორცაა: ფაფა, ჭობისხევი, სადგერი, ახალდაბა, ზანავი, ჭალა, ლიკანი, კორტანეთი, აბანოსხევი და სხვა მრავალი.

შემდეგ მოდის საამილახვროს ნაჰიე გორის ყაზაში, რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ნაჰიეა მთელს თბილისის ვილაიეთში. მასში ძალიან ბევრი სოფელია წარმოდგენილი. საამილახვროში გაერთიანებულია 163 სოფელი. ზუსტადაა თითოეული სოფლის მოსახლეობის რაოდენობა, გადასახადთა სახეობანი, მიწისმფლობელობის ფორმები და სხვა საკითხები.

საამილახვროს სოფლებიდან დასახელებულია ქვიშხეთი, რომელიც ახლოსაა ტაშისკართან. მარტო ქვიშხეთში გაერთიანებულია 145 კომლი. საერთო გადასახადებთან ერთად ამ სოფელზე შეწერილია 65770 ახჩა. სოფელი სურამი, რომლის მოსახლეობის რაოდენობა შეადგენს 255 კომლს. ადგილობრივი მოსახლეობა ასევე იხდის ყველა საოსმალო გადასახადს. საერთო გადასახადია 15000 ახჩა. აქვე არის ებრაული დასახლებაც.

სოფელი ხაშური, რომელიც საკმაოდ მომცროა, მასში მხოლოდ 15 კომლია წარმოდგენილი. დასახელებულია სოფლები: ოსიაური, ახალი სოფელი, იტრია, ჩუმათელეთი.

საამილახვროში საკმაოდ მომცრო სოფლებია: დაკა, სხლოვანი, ხელთუბანი, ზალლევი, ავლევი. საკმაოდ მომცრო სოფლებია მეტეხი, სალოლაშენი, თამარაშენი, ქურთა, ურბნისი, თორტიზა. სამაგიეროდ ძალიან ღონიერია რუისი, რომელიც ვაკუფადაა წარმოდგენილი და ეკუთვნის რეჯებ-ფაშას. ამ სოფელში გაერთიანებულია საკმაოდ დიდი რაოდენობა მოსახლეობისა - 449 კომლი. ადგილობრივი მოსახლეობა იხდის ყველა გადასახადს - 196620 ახჩას ოდენობით.

ამ დიდი სავაკუფო მამულის შესახებ საუბრის შემდეგ ლაპარაკია სასაზღვრო საკითხებზე ცალკეულ სავაკუფოებს შორის. შემდეგ მოცემულია ცნობები სავაკუფო დაწესებულებაში - მეჩეთში არსებულ ცალკეულ თანამდებობებზე, მათ ხელფასებზე, ბაღ-ვენახებსა და შემოსავლის წყაროებზე, რომლებიც ასევე დაბეგრულია გარკვეული გადასახადებით.

სულ საამილახვროში 130 სოფელია დასახელებული.

ასევე, აღნიშნულ წყაროში მოცემულია ცნობები ქსნისა და არაგვის ხეობის სოფლების, გუჯარეთის, თრიალეთის, გომარეთის, ყაიყულისა და სხვა რეგიონების შესახებ.

სულ დასახელებულია ქსნისა და არაგვის ხეობის 52 სოფელი. მოცემულია მათი საერთო შემოსავალი, მოსახლეობის რაოდენობა, მათზე შეწერილი გადასახადების საერთო ოდენობა. შედარებით დიდი სოფელია ახალგორი, რომლის მოსახლეობა შეადგენს 67 კომლს. ადგილობრივ მოსახლეობაზე შეწერილ გადასახადთა საერთო ჯამია 22570 ახჩა.

სოფელი ღუშეთი, რომლის მოსახლეობა შეადგენს 53 კომლს. მათზე შეწერილია

საოსმალო გადასახადები 20140 ახჩას ოდენობით. ჭალა, ახალუბანი, ახალგორი, ჩარგალი, ბოდორნა, არხოტი, ბაზალეთი, ხანდო, არლუნი და სხვა.

ქსნისა და არაგვის სოფლების ბოლოს დასახელებულია გორის ციხე, გორის რაბათი და გორის მაჰალე. აქვე დასახელებულია რამდენიმე მაჰალე, კერძოდ: როსტომის, ვარდისუბნის, კარნაქის, ყოვლადწმინდის, ფარსადანის. გორის მცხოვრებთა რაოდენობა შეადგენს 262 კომლს. მოსახლეობა საკმაოდ ჭრელია: არიან სომხები, თურქები და, რა თქმა უნდა, ქართველები. ძალიან ბევრია ბალი და ვენახი, არის სავაკუფო მიწები, ბოსტნები, ველები, რომლებსაც ჰყავთ თავიანთი მეპატრონეები. არის წისქვილები. მოსახლეობაზე შეწერილია ოსმალური გადასახადების ყველა სახეობა. გათვალისწინებულია სხვა ხარჯებიც. ასევე ანგარიშგასაწევია საიმამო, მუეძინისა და სხვა ხასიათის გადასახადები.

დავთრის მომდევნო გვერდებზე საუბარია მუხრანის ლივაზე. მასში გაერთიანებულ 45 სოფელზე, მათ შორისაა მცხეთის ეკლესია, რომელიც მუხრანს ექვემდებარება, მასში სულ 12 კომლია. მუხრანის 45 სოფლიდან მხოლოდ 6 სოფელია დასახლებული, დანარჩენი სოფლები ცარიელია მოსახლეობისაგან. მიუხედავად ამისა, თითოეულ სოფელზე შეწერილია გარკვეული რაოდენობის გადასახადი.

შემდეგ, დავთარში განხილულია თრიალეთის ყაზაში შემავალი 83 სოფელი. თრიალეთის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი ქართულია. ადგილობრივი მოსახლეობა იხდის ოსმალურ გადასახადებს. თითოეულ სოფელში ადგილობრივ მკვიდრთა რაოდენობა საკმაოდ დამცრობილია. დავთარში საუბარია სოფლებს შორის არსებულ საზღვრებზე. არის მოსახლეობისაგან ცარიელი სოფლებიც, რომლებზეც ასევე შეწერილია გარკვეული ოდენობის გადასახადები. საკმაოდ დიდი სოფელი ჩანს ახალშენი, რომლის მკვიდრთა რაოდენობა შეადგენს 70-ს. იხდის გადასახადებს - 25333 ახჩას ოდენობით. თბილისის მირმირანი სახასოა, აგრეთვე სოფელი ბაზიდი, რომლის მოსახლეობა შეადგენს 60-ს. გადასახადთა რაოდენობა კი 25074 ახჩაა. თრიალეთის ნაჰიეს სოფლების ზოგიერთი ნაწილი ცარიელია მოსახლეობისაგან. საერთოდ, 83 სოფლიდან ყველა იხდის გადასახადს. ძირითადად პატარა სოფლებია. ზუსტად დადგენილია საზღვრები ცალკეულ სოფლებს შორის.

შემდეგ დასახელებულია გომარეთი, რომელშიც წარმოდგენილია 17 სოფელი, გომარეთის ნაჰიეში ყველაზე დიდი სოფელი არის დიდი გომარეთი, რომელიც ითვლება სომხთის მირლივად. ის ექვემდებარება გომარეთს. ამ სოფლის კომლთა რაოდენობა შეადგენს 108-ს. გადასახადია 30000 ახჩა. დანარჩენი სოფლები საკმაოდ პატარებია. გადასახადები ყველგან ოსმალურია.

შემდეგი ადმინისტრაციული ერთეულია გუჯარეთი, რომელშიც 16 სოფელი შედის. ყველა სოფელი პატარაა. ყველას ევალება გადასახადების გადახდა. მნიშვნელოვანი ნაწილი სოფლებისა ცარიელია მოსახლეობისაგან.

„თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ ბოლო ნაწილი ეხება ყაიყულის ყაზას თბილისის ვილაიეთში. ლივაში შედის 51 სოფელი და 10 დასახელების პუნქტი. ყაიყულის პირველი სოფელია კაზანჯი, რომელშიც გაერთიანებულია 190 კომლი, აქვეა სარქისის მაჰალეც, ადგილობრივი მოსახლეობა იხდის გადასახადებს საერთო რაოდენობით 85000 ახჩას. აქვეა ბაზარზე გასაყიდად წარმოდგენილი საქონლის ფასები, აქვე დადგენილი სადალაქოებსა და სხვა აუცილებელ დაწესებულებებზე

შეწერილი გადასახადები. მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა ძირითადად სომხურია. არის თურქმანული ფენებიც. არის ქართულიც. აქვეა მოსახლეობისგან ცარიელი სოფლებიც. მოსახლეობის საერთო რაოდენობა ცალკეული სოფლების მიხედვით შეადგენს დაახლოებით 40-50 კომლს. ყველაფერი დაბეგრულია გადასახადებით. „დავთრის“ მთელი გვერდი ეძღვნება საზღვრების დადგენას.

საკმაოდ დიდი სოფელია კიზილ კოჩი, რომლის მოსახლეობა შეადგენს 146 კომლს. მოსახლეობა ძირითადად სომხურია, არიან თურქებიც. ზუსტადაა დადგენილი საზღვარი თითოეულ სოფელს შორის. არის მთელი რიგი სოფლებისა, რომლებიც მოსახლეობისაგან ცარიელია.

„დავთრის“ პირველი ტომი თავდება სოფლებს შორის არსებული საზღვრების დაზუსტებით. დავთრის ბოლო 528-ე გვერდზე მოცემულია დავთრის შედგენის თარიღიც, კერძოდ მას აწერია: „დაიწერა 1140 წლის 24 რეჯებს (1728 წლის 7 მარტი)“.

„თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მეორე ტომი მოიცავს 558 გვერდს.

„დავთრის“ მეორე ტომი იწყება თბილისის ვილაიეთში შემავალი სოფლების დასახელებით. უპირველეს ყოვლისა, განხილულია საბარათიანოს ნაჰიე, ჩამოთვლილია საბარათიანოს ნაჰიეში შემავალი სოფლების სახელწოდება. მოცემულია თითოეულ სოფელზე შეწერილი გადასახადის საერთო ჯამი, ჩამოთვლილია სოფლის კომლთა რაოდენობა, ცალკეულ გადასახადთა სახეობანი, მათი ოდენობა. ჩანს, რომ გადასახადთა სახეობა სხვადასხვაა რეგიონში.

დავთარში დასახელებულია ათასზე მეტი სოფლის სახელწოდება, მას იქვე მიწერილი აქვს თითოეული სოფლისათვის შეწერილი გადასახადის რაოდენობა.

აქვე დასახელებულია თბილისის სანახებში არსებული სოფლების სახელები: არმაზი, ოქროყანა, კოჯორი, წყნეთი, ახალდაბა, ბეთანია, ლისი, დილომი, მუხათგვერდი, თელეთი, კრწანისი, სარკინეთი და სხვა მრავალი. აქვეა ჩამოთვლილი ყიშლალები და ჯამათები, დაწვრილებითაა ჩამოთვლილი ყოველი დასახელებული პუნქტი.

დავთარში ჩამოთვლილია თითოეული სოფლის შესახებ სრული ინფორმაცია. მოცემულია ცნობები სოფლებს შორის არსებული საზღვრების შესახებ. სარჩევში დასახელებულია 1000 სოფელზე მეტი. აქედან 300 სოფელი საბარათიანოს შემადგენლობაშია. შემდეგი სოფლები დმანისის და ბაიდარის ნაჰიეში შედის. დასახელებული პუნქტები, ყიშლალები, (ჯამათებისა, იუზბაშების) შედის თიმურჯი ჰასანლუს ნაჰიეში. ეს ტერიტორიები მთლიანად ექვემდებარება თბილისის ყაზას. დავთრიდან აშკარად ჩანს, რომ მთელი ქვემო ქართლი მოფენილია ჯამათებითა და ყიშლალებით, რომლებშიც საკმაოდ დიდი ოდენობის მოსახლეობაა გაერთიანებული.

ასევე მომრავლებულია მომთაბარე თურქმანთა ტომებისათვის დამახასიათებელი იათაკები და ყიშლალები. ჩანს, რომ ამ პერიოდში ქვემო ქართლის მთელ რიგ ტერიტორიებზე თურქმანული ტომების დიდი მოძალებაა. შეიძლება ითქვას, რომ თითქმის არაა ქართული ქრისტიანული მოსახლეობა. მასობრივად თურქმანული მოღვმის ტომებია ჩამოსახლებული მთელს ქვემო ქართლში. არც ქართული სამღვდულოებაა წარმოდგენილი. დავთრის მიხედვით, შულავერი სომხითის შემადგენლობაშია. აქვეა ცნობები ბალების, ვენახების, სოფლების საზღვრების შესახებ. შულავერში ბევრი ვენახი ჩანს.

მნიშვნელოვანი რაოდენობის სოფლები ექვემდებარება სომხთის ნაპიეს. სოფლების გაყოფისას უსათუოდ მითითებულა გორაკები, ბორცვები, სასაფლაოები და ადგილობრივი სახელწოდების გეოგრაფიული პუნქტები. სოფლები ერთმანეთისაგან დაცილებულა ადგილობრივი სახელწოდების ერთეულებით.

597-ე სოფლიდან იწყება ტაშირის, ფანბაკის, კაზახის, აჰსაბადის, ახჩაკალას სოფლების აღწერა

ამრიგად, „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მეორე ტომი შეიცავს 1028 სოფლის შესახებ ფართო ინფორმაციას. მასში დაწვრილებითაა გადმოცემული აღნიშნული სოფლების შესახებ მონაცემები. კერძოდ, საუბარია გადასახადების ცალკეულ სახეობებზე, ამ პერიოდისათვის აღმოსავლეთ საქართველოში არსებულ სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებაზე, მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაზე, რელიგიურ მდგომარეობასა და სხვა მრავალ საკითხზე.

ამრიგად, თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთრის I და II ტომები ერთ-ერთი საუკეთესო წყაროა XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედის ქართლის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და სხვა საკითხების შესასწავლად. დავთარი იძლევა უხვ მასალას ქვეყნის მდგომარეობის შესახებ. აღნიშნული დავთარი საქართველოს ისტორიის მრავალ საკითხს გასცემს პასუხს. დღეს კი ქართული თურქოლოგიის გადაუდებელ ამოცანას შეადგენს „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ ორივე ტომის სასწრაფო გამომზეურება, გამოქვეყნება¹.

¹ დავთართან დაკავშირებით არაერთი სტატია დაიბეჭდა, ზოგიც მზადაა დასაბეჭდად. იხ. ქვემოთ

1. აღნიშნული წერილი დაიბეჭდა უფრო ვრცლად ქართული დიპლომატიის მე-7 ტომში, წელიწდეული 7. თბ., 2000, გვ. 333-350. აღნიშნულ დავთარზე დაიბეჭდა არაერთი სტატია, ზოგიერთი ჯერ კიდევ არაა გამოქვეყნებული. იხ. აქვე. მათ შესახებ. ნოდარ შენგელა, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი. გვ. 333-350. ქართული დიპლომატია, წელიწდეული 7, თბ. 2000

2. საამილახვაროს ნაპიე „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის მიხედვით“, გვ. 220-230, თამარ გამსახურდია. 70 წლისთავის საიუბილეო კრებული მიძღვნილი თამარ გამსახურდიას ნათელი ხსოვნისადმი. თბ., 2007.

3. სომხთის ნაპიე 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით (1728 წ. ტ. 2. გვ. 194-208). ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო. V. თბ., 2008.

4. საბარათიანოს ნაპიე „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მეორე ტომის მიხედვით. გვ. 181-204. აღმოსავლეთი და კავკასია. №6, თბ., 2008.

5. საბარათიანოს ნაპიე „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მეორე ტომის მიხედვით. წაკითხულია მოხსენებად. იხ. კონფერენციის თეზისები: საქართველო და აღმოსავლეთი (წარსული, აწმყო, მომავალი) კონფერენცია 22-24 დეკემბერი. საქართველო, თბილისი, 2008. გვ. 37-38.

6. მუხრანის ნაპიე „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით. იბეჭდება პროფ. ნათელა ვაჩნაძის 70 წლისთავისადმი მიძღვნილ საიუბილეო კრებულში. მზადაა დასაბეჭდად შემდეგი სტატიები: საციციანოს ნაპიე 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით. „ქსნისა და არაგვის ხეობა „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით“, გვ. 1-8. გომარეთის ნაპიე „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, გვ. 1-4. თრიალეთის ნაპიე „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, გვ. 1-10. პეტრეს ნაპიე „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, ვ. 1-7. ყაიყულის ყაზა თბილისის ლიეაში „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, გვ. 1-7.

7. „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ (თურქულ ენაზე) იბეჭდება თურქეთის საისტორიო საზოგადოების კონგრესის მასალებში. მოხსენება წაკითხულ იქნა კონგრესზე 2002 წელს.

8. თბილისის ეკლესიები „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის მიხედვით. მზათაა დასაბეჭდად.

9. ქართლის ზოგიერთი სოფელი 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის მიხედვით (გადაკეზულია დასაბეჭდად).